

การส่งเสริมและอนุรักษ์ภูมิปัญญาไทยด้านสมุนไพรพื้นบ้านของชุมชนบ้านปราสาท อำเภอห้วยทับทัน จังหวัดศรีสะเกษ

ธัญพงษ์ สารรัตน์^{1*}, ปิยวรรณ กันทอง², นิษฐา บุศบงศ์³, ปณณทัต ลำเพ็ญ³ และอัษฎา พิศนอก¹

¹สาขาวิชาสังคมศึกษา คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏศรีสะเกษ, ศรีสะเกษ

²สาขาวิชาภาษาไทย คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏศรีสะเกษ, ศรีสะเกษ

³สาขาวิชานาฏศิลป์ศึกษา คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏศรีสะเกษ, ศรีสะเกษ

*thanyapong.s@sskru.ac.th

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์ 1. เพื่อศึกษาลักษณะการอนุรักษ์ภูมิปัญญาไทยด้านสมุนไพรพื้นบ้านของชุมชนบ้านปราสาท อำเภอห้วยทับทัน จังหวัดศรีสะเกษ 2. เพื่อศึกษากระบวนการสร้างมูลค่าเพิ่มของสมุนไพรพื้นบ้านชุมชนบ้านปราสาท อำเภอห้วยทับทัน จังหวัดศรีสะเกษ และ 3. เพื่อพัฒนาผลิตภัณฑ์สมุนไพรพื้นบ้านของชุมชนบ้านปราสาท อำเภอห้วยทับทัน จังหวัดศรีสะเกษ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพโดยใช้วิธีการสัมภาษณ์และสนทนากลุ่มจากกลุ่มตัวอย่างจำนวน 20 รูป/คน คือ ผู้บริหารกลุ่มรักษาสมุนไพร หน่วยงานภาครัฐที่มีส่วนร่วมในการอนุรักษ์สมุนไพร พระสงฆ์เจ้าอาวาสวัดบ้านปราสาท และสมาชิกกลุ่มรักษาสมุนไพร ผลการวิจัยพบว่า สมุนไพรพื้นบ้านที่ใช้ในชุมชนมี 2 ประเภท คือ สมุนไพรพื้นบ้านที่นำมาใช้ในการแปรรูป และใช้เป็นอาหาร หรือเป็นส่วนผสมในการปรุงอาหาร ซึ่ง 1) วิธีการอนุรักษ์สมุนไพรพื้นบ้านมี 4 วิธีคือ ก) การปลูกจิตสำนึกให้คนในชุมชนตระหนักในคุณค่า ข) การปลูก ค) การฟื้นฟู ปรับปรุงภูมิปัญญาในการใช้สมุนไพรให้เหมาะสมกับยุคสมัยและเกิดประโยชน์ในการดำเนินชีวิตประจำวัน และ ง) การเผยแพร่และแลกเปลี่ยนภูมิปัญญาการใช้สมุนไพรพื้นบ้านอย่างกว้างขวางโดยการใช้สื่อและวิธีการต่างๆ 2) กระบวนการสร้างมูลค่าเพิ่ม คือ ผลิตวัตถุดิบที่ได้มาตรฐาน มีการศึกษาดูงาน การส่งเสริมด้านการตลาด ซึ่งทำให้เกษตรกรมีรายได้เพิ่มขึ้น มูลค่าการจำหน่ายเพิ่มขึ้น และช่วยทดแทนพืชเศรษฐกิจที่มีปัญหา และ 3) การพัฒนาผลิตภัณฑ์สมุนไพรพื้นบ้านเริ่มจากการรวบรวมข้อมูลเบื้องต้นมาไว้ที่ธนาคารสมุนไพร มีการสร้างแนวคิดให้มีความมุ่งมั่นในการทำงานและนำผลิตภัณฑ์เข้าสู่กระบวนการรับรองมาตรฐานผลิตภัณฑ์ชุมชน มีการประเมินแนวคิดในการพัฒนาผลิตภัณฑ์ 4 ชนิด คือ ยาลูกกลอนเล็กเห็ดล่า บุหรี่ ลูกประคบสมุนไพร น้ำมันนวดสมุนไพร และน้ำมันนวดสมุนไพร การพัฒนาผลิตภัณฑ์ที่เหมาะสมคือ ลูกประคบสมุนไพร และยาลูกกลอน และนำผลิตภัณฑ์ออกสู่ตลาดผ่านนักท่องเที่ยว และงานที่หน่วยงานต่างๆ จัดขึ้น

คำสำคัญ: ภูมิปัญญาไทย สมุนไพรพื้นบ้าน การส่งเสริม การอนุรักษ์ ชุมชนบ้านปราสาท

The promotion and conservation of Thai wisdom on traditional herbs of Ban Prasat Community, Huai Thap Than District, Sisaket Province

Thanyapong Sararat^{1*}, Piyawan Kanthong², Nittha Busabong³, Pannathat Lumfuea³
and Asada Phisanok¹

¹ Department of Social Studies, Faculty of Education, Sisaket Rajabhat University, Sisaket

² Department of Thai Language, Faculty of Education, Sisaket Rajabhat University, Sisaket

³ Department of Dramatic Arts, Faculty of Education, Sisaket Rajabhat University, Sisaket

*thanyapong.s@sskru.ac.th

Abstract

The objectives of this article were 1. to study the conservation characteristics of Thai wisdom on traditional herbs of Ban Prasat community, Huai Thap Than District, Sisaket Province, 2. to study the process of adding value of local herbs in Ban Prasat community, Huai Thap Than District, Sisaket Province and 3. to develop traditional herbal products of Ban Prasat Community, Huai Thap Than District, Sisaket Province. This was qualitative research using interview and group discussion method from a sample of 20 people/person, including the herb conservation group administrators, government agencies involved in herbal conservation, the monks, the abbot of Ban Prasat Temple and members of the Rak Samoon Prai group. The results showed that there were 2 types local herbs used in the community: local herbs used for processing; and local herbs used as food or as an ingredient in cooking, which 1) There are 4 methods of conservation of local herbs: A) Raising awareness among people in the community to realize the value B) Planting c) Rehabilitating and improving the wisdom of using herbs to suit the times and bring benefits in daily life and D) Disseminating and exchanging wisdom on using local herbs widely by using various media and methods. 2) The added value creation process is standardized raw material production, study visits, marketing promotions that increase farmers' income, increase sales value and help replace problem crops, and 3) The development of traditional herbal products started from collecting basic information to the herbal bank. The concept was created to have a commitment to work and to bring the product into the certification process to the community product standard. Concepts were evaluated for the development of four products, including bolus to stop drinking and smoking, herbal compress, herbal massage oil and holy herbal oil. The right product development is herbal compress and bolus, and bring products to market through tourists and events organized by various agencies.

Keywords: Thai wisdom, local herbs, promotion, conservation, Ban Prasat community

1. บทนำ

“สมุนไพร” หมายความว่า ผลิตผลที่ได้จากพืช สัตว์ จุลชีพ หรือแร่ที่ใช้ผสม ปูรง หรือแปรสภาพเป็นผลิตภัณฑ์สมุนไพร [1] ซึ่งการพัฒนาประเทศตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 12 (พ.ศ.2560-2564) ได้สนับสนุนยุทธศาสตร์การพัฒนาสมุนไพรเป็นยาและเครื่องสำอางที่มีศักยภาพ และมีความต้องการของตลาด [2] และเชื่อมโยงการพัฒนาผลิตภัณฑ์ชีวภาพใหม่กับกระบวนการพัฒนาสินค้าชุมชนหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ (OTOP) ซึ่งในอดีตการใช้สมุนไพรของพระสงฆ์ในฐานะผู้นำทางจิตวิญญาณ รวมถึงบทบาทของหมอพื้นบ้านที่ถือเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ล้ำค่าของสังคมไทยที่เกิดจากปรัชญาของหมอพื้นบ้านที่สามารถจำแนกแยกแยะฤทธิ์และสรรพคุณของสมุนไพรธรรมชาติเพื่อใช้ในการเยียวยารักษาความเจ็บป่วย การรักษาโดยระบบแพทย์พื้นบ้านจึงเป็นระบบการรักษาโรคแบบประสภการณ์ของชุมชน ที่ได้รับการส่งสมถายทอดมาจากบรรพบุรุษ มีความหลากหลายแตกต่างกันไป แต่ละสังคมวัฒนธรรมและกลุ่มชาติพันธุ์ได้มีการพัฒนาการใช้สมุนไพรในระบบการแพทย์พื้นบ้านมาอย่างต่อเนื่อง โดยถือว่าสมุนไพรเป็นรูปแบบการรักษาหลักของระบบการแพทย์พื้นบ้านและสมุนไพรที่ยังคงมีบทบาทในการดูแลสุขภาพของประชาชนมาโดยตลอด คนไทยโบราณจึงผูกพันกับหมอพื้นบ้านและยาสมุนไพรในการดูแลสุขภาพของชุมชน [3]

ชุมชนบ้านปราสาท อำเภอบ้านลาด จังหวัดศรีสะเกษ เป็นชุมชนที่มีประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม ประเพณี และภูมิปัญญาท้องถิ่นที่หลากหลาย มีป่าสมุนไพรที่เป็นแหล่งอาหารของชาวบ้าน จากอดีตวัดบ้านปราสาทแห่งนี้เป็นศูนย์รวมของนักปราชญ์ผู้มีความรู้ทุกอย่าง พระสงฆ์มีบทบาทสูงมากในการให้ความรู้ทางด้านการศึกษาและที่พึ่งทางใจของประชาชน จะรู้เรื่องชีวิต ธรรมะ แม้กระทั่งยามหมอ พระสงฆ์จะเป็นผู้รู้ทั้งสิ้น ดังกรณีของพระครูสุจิตธรรมคุณ เจ้าอาวาส ที่ปรุงยาสมุนไพรเล็กเหล้า บุหรี่ แก้งูสวัด เพื่อให้การรักษาแก่พระภิกษุ แม่ชี ขรवास โดยใช้ศาสตร์แพทย์แผนไทยรักษา และสมุนไพรในการรักษาให้กับผู้ป่วยโดยไม่คิดค่ารักษาพยาบาลแต่อย่างใด และทางวัดมีแหล่งปลูกสมุนไพรบางส่วนแบบเกษตรธรรมชาติคือ ไม่มีการใช้สารเคมีใดๆ ให้เจริญเติบโตตามธรรมชาติ อาศัยหลักพึ่งพิงธรรมชาติที่คำนึงถึงสิ่งแวดล้อม เป็นต้น [4] เป็นผู้นำชุมชนและผู้นำทางจิตวิญญาณที่มีบทบาทในการอนุรักษ์สมุนไพร นอกจากนี้ชาวบ้านในชุมชนยังมีการรวมกลุ่มกันแบบไม่เป็นทางการ โดยนำทรัพยากรและองค์ความรู้ที่ได้รับการสืบทอดมารวมกันทำกิจกรรมเพื่อสร้างรายได้เสริมจากอาชีพหลัก โดยวัดบ้านปราสาท ซึ่งเป็นสถานที่ตั้งโรงเรียนผู้สูงอายุและได้มีการจัดตั้ง “กลุ่มรักษสมุนไพร” ขึ้น ซึ่งเป็นการรวมกลุ่มของนักเรียนผู้สูงอายุ ปัจจุบันมีสมาชิกทั้งหมด 150 คน อายุระหว่าง 60-80 ปี สมาชิกกลุ่มรักษสมุนไพรมีการดำเนินกิจกรรมของกลุ่มอย่างต่อเนื่อง โดยการสืบทอดองค์ความรู้ด้านสมุนไพรและตำรับยาพื้นบ้านมาจากพระภิกษุสงฆ์ 1 รูป และหมอพื้นบ้าน สมาชิกต้องการให้มีคนมาสืบทอดองค์ความรู้ด้านสมุนไพรและตำรับยา เนื่องจากสมาชิกส่วนใหญ่มีอายุมากแล้ว และยาที่ผลิตขึ้นมากเป็นที่รู้จักกันทั้งภายในและภายนอกชุมชน โดยในปัจจุบันพระครูสุจิตธรรมคุณและชาวบ้านกลุ่มรักษสมุนไพรได้ผลิตยาสมุนไพรที่มีสรรพคุณที่สามารถรักษาและบำบัดโรค อาทิ ยาลูกกลอน ลูกประคบสมุนไพร น้ำมันนวดสมุนไพร สเปรย์ตะไคร้หอมไล่ยุง ยาหม่องไล่ และน้ำมันตสมุนไพร ซึ่งสมุนไพรพื้นบ้านส่วนใหญ่สามารถหาได้จากชุมชนและที่ปลูกเอง จากนั้นสมาชิกกลุ่มรักษสมุนไพรจะนำมาตากแห้งเพื่อนำมาจำหน่ายที่ธนาคารสมุนไพร โรงเรียนผู้สูงอายุ หรือจำหน่ายในงานโครงการจากหน่วยงานภายนอกที่ใช้พื้นที่วัดเป็นศูนย์กลางในการจัดงานเพื่อนำมาผลิตเป็นยาสมุนไพรประเภทต่างๆ มีการประชาสัมพันธ์ทางการตลาดด้วย ปัจจุบันกลุ่มยังขาดอุปกรณ์ เครื่องมือ และพื้นที่ในการเตรียมสมุนไพรบางอย่าง อีกทั้งยังขาดองค์ความรู้ต่างๆ ส่วนใหญ่เป็นการสืบทอดความรู้ต่อๆ มา ดังนั้นกลุ่มรักษสมุนไพรยังมีความต้องการที่จะเรียนรู้และพัฒนาการเตรียมสมุนไพรให้มีมาตรฐานตามหลักหมอพื้นบ้านเพิ่มขึ้น

การศึกษาครั้งนี้ผู้วิจัยได้อาศัยแนวคิด ทฤษฎี จากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเพื่อใช้เป็นแนวทาง และเป็นกรอบแนวคิดในการดำเนินการวิจัยให้มีความถูกต้องน่าเชื่อถือได้ เช่น แนวคิดเกี่ยวกับสมุนไพรพื้นบ้าน แนวคิดเกี่ยวกับภูมิปัญญาในการใช้สมุนไพรและการใช้สมุนไพรในชีวิตประจำวัน แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับภูมิปัญญา แนวคิดเกี่ยวกับการอนุรักษ์ การสร้างมูลค่าเพิ่ม การพัฒนาผลิตภัณฑ์ รวมถึงข้อมูลพื้นฐานของชุมชนเข้าประกอบด้วย และจากการสำรวจงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับประเด็นนี้พบว่า

ไม่มีผู้ทำการศึกษา มีเพียงงานวิจัยที่เป็นประโยชน์ต่อการศึกษาครั้งนี้ คือ งานของฉันทพงศ์ และปิยวรรณ [5] เรื่อง “กระบวนการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ และถ่ายทอดภูมิปัญญาของกลุ่มชาติพันธุ์ส่วย ชุมชนบ้านปราสาท อำเภอห้วยทับทัน จังหวัดศรีสะเกษ” งานของฉันทพงศ์ และคณะ [6] เรื่อง “การมีส่วนร่วมในการจัดการความรู้ภูมิปัญญาผู้สูงอายุกระบวนการวิศวกรรมสังคมเพื่อการเรียนรู้ตลอดชีวิตของชุมชนบ้านปราสาท อำเภอห้วยทับทัน จังหวัดศรีสะเกษ” งานวิจัยของจุลศักดิ์ [7] เรื่อง “การสร้างกระบวนการเรียนรู้แก่องค์กรเครือข่ายชุมชน : กรณีศึกษาชมรมหมอยาพื้นบ้านและผู้สนใจสมุนไพร จังหวัดยโสธร” งานวิจัยของฉันทพงศ์ และคณะ[8] เรื่อง “การจัดการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ กรณีศึกษาชุมชนชาติพันธุ์ส่วย (ญะ) อำเภอเมืองจันทร์ และอำเภอห้วยทับทัน จังหวัดศรีสะเกษ” ซึ่งงานวิจัยกลุ่มนี้เป็นประโยชน์คือ เป็นพื้นฐานความรู้เกี่ยวกับบริบทชุมชนท้องถิ่นแห่งนี้ รวมถึงลักษณะกระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาโดยภาพรวมของชุมชน ซึ่งทำให้ได้รายละเอียดเพิ่มเติมว่าคนในท้องถิ่นมีภูมิปัญญาใดที่โดดเด่นบ้าง เช่นเดียวกับกับงานของฤทธิชัย และคณะ[9] เรื่อง “การส่งเสริมและอนุรักษ์ภูมิปัญญาไทยสมุนไพรพื้นบ้านของชุมชน” งานของปรีชัช และวิมลพรรณ [10] เรื่อง “การสืบทอดตำรายาสมุนไพรท่ามกลางพลังอำนาจของการแพทย์สมัยใหม่ในพื้นที่ลุ่มน้ำป่าสักตอนล่าง” ที่กล่าวเน้นถึงบริบทการสืบทอดภูมิปัญญาสมุนไพรในท้องถิ่นอื่นๆ เช่นเดียวกับกับงานของวลัยพร และคณะ [11] เรื่อง “การศึกษาวัฒนธรรมการบริโภคพืชพื้นเมืองเพื่อเป็นอาหารและยาสามัญประจำวันตามภูมิปัญญาพื้นบ้านอีสาน” งานของชัยชนะ [12] เรื่อง “ศักยภาพหมอยาพื้นบ้านกับสาธารณสุขมูลฐาน : ภาพรวม” งานของกฤษณา [13] เรื่อง “รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์ : การศึกษาสำรวจผลงานภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านหมอยาพื้นบ้านในเขตอีสานใต้” ด้วยเหตุนี้ ผู้วิจัยจึงได้ศึกษาวิจัยเพื่อเป็นแนวทางในการนำเสนอและอภิปรายผลในบทความนี้ ซึ่งจากสภาพดังกล่าวผู้วิจัยจึงได้ค้นหาวิธีการส่งเสริมและอนุรักษ์ภูมิปัญญาไทยสมุนไพรพื้นบ้านของชุมชน โดยกำหนดโจทย์วิจัยว่าควรมีการพัฒนาผลิตภัณฑ์สมุนไพรในชุมชนแห่งนี้ และแสวงหาคำตอบว่ามีรูปแบบอย่างไร โดยใช้การวิจัยและพัฒนาดำเนินการยกระดับคุณภาพของการส่งเสริมและอนุรักษ์ภูมิปัญญาไทยสมุนไพรพื้นบ้านในชุมชนให้มีความรู้และเจตคติในการใช้สมุนไพรพื้นบ้านเพื่อการดำรงชีวิตที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อมและพัฒนาผลิตภัณฑ์สมุนไพรพื้นบ้าน ซึ่งจะส่งผลให้สามารถพึ่งตนเองได้ทั้งด้านสุขภาพและรายได้ รวมทั้งสิ่งแวดล้อมอย่างสมดุล ทั้งในด้านการอุปโภค บริโภค และการอนุรักษ์สมุนไพรพื้นบ้านให้คงอยู่ และใช้ประโยชน์ได้อย่างยั่งยืนต่อไป ซึ่งผู้วิจัยคาดว่าผลการวิจัยที่ได้จะสามารถนำไปใช้เป็นแนวทางในการส่งเสริมและอนุรักษ์ภูมิปัญญาไทยสมุนไพรพื้นบ้านสำหรับกลุ่มคนต่างๆ ในพื้นที่อื่นๆ ให้กว้างขวางต่อไป

2.วัตถุประสงค์การวิจัย

- 2.1 เพื่อศึกษาลักษณะการอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่นสมุนไพรพื้นบ้านของชุมชนบ้านปราสาท อำเภอห้วยทับทัน จังหวัดศรีสะเกษ
- 2.2 เพื่อศึกษากระบวนการสร้างมูลค่าเพิ่มของสมุนไพรพื้นบ้านของชุมชนบ้านปราสาท อำเภอห้วยทับทัน จังหวัดศรีสะเกษ
- 2.3 เพื่อพัฒนาผลิตภัณฑ์สมุนไพรพื้นบ้านของชุมชนบ้านปราสาท อำเภอห้วยทับทัน จังหวัดศรีสะเกษ

3.ปัญหาการวิจัย

- 3.1 ภูมิปัญญาสมุนไพรพื้นบ้านของชุมชนบ้านปราสาท อำเภอห้วยทับทัน จังหวัดศรีสะเกษ เป็นอย่างไร
- 3.2 กระบวนการสร้างมูลค่าเพิ่มของสมุนไพรพื้นบ้านของชุมชนบ้านปราสาท อำเภอห้วยทับทัน จังหวัดศรีสะเกษ เป็นอย่างไร
- 3.3 การพัฒนาผลิตภัณฑ์สมุนไพรพื้นบ้านของชุมชนบ้านปราสาท อำเภอห้วยทับทัน จังหวัดศรีสะเกษ มีรูปแบบอย่างไร

4.ขอบเขตการวิจัย

ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ คณะผู้วิจัยได้กำหนดขอบเขตการวิจัย ดังนี้

4.1 ขอบเขตด้านเนื้อหา คณะผู้วิจัยได้ทำการศึกษาค้นหาข้อมูลจากเอกสาร และข้อมูลภาคสนามในพื้นที่ชุมชนบ้านปราสาท อำเภอห้วยทับทัน จังหวัดศรีสะเกษ มีการสัมภาษณ์และสนทนากลุ่มเพื่อการอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่นสมุนไพรพื้นบ้าน/กระบวนการสร้างมูลค่าเพิ่มของสมุนไพรพื้นบ้านและพัฒนาผลิตภัณฑ์สมุนไพรพื้นบ้าน จากนั้นจึงสรุปข้อมูลจากการศึกษาดังกล่าวข้างต้นเพื่อจัดทำเป็นบทความวิจัยฉบับสมบูรณ์

4.2 ขอบเขตด้านกลุ่มตัวอย่าง ผู้ให้ข้อมูลสำคัญที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์พืชสมุนไพรพื้นบ้าน ประกอบด้วย 1) ผู้บริหารกลุ่มรักษสมุนไพรจำนวน 5 รูป/คน 2) สมาชิกกลุ่มรักษสมุนไพร จำนวน 10 คน และ 3) หน่วยงานภาครัฐที่มีส่วนร่วมในการอนุรักษ์สมุนไพรจำนวน 5 คน รวมเป็นกลุ่มตัวอย่างจำนวน 20 รูป/คน

4.3 ขอบเขตด้านพื้นที่ การศึกษาวิจัยครั้งนี้มุ่งเน้นศึกษาในพื้นที่ชุมชนบ้านปราสาท อำเภอห้วยทับทัน จังหวัดศรีสะเกษ

4.4 ขอบเขตด้านระยะเวลา การวิจัยที่ต่อยอดจากโครงการยุทธศาสตร์มหาวิทยาลัยราชภัฏเพื่อการพัฒนาท้องถิ่น และโครงการผลิตบัณฑิตให้เป็นวิศวกรสังคม เริ่มตั้งแต่วันที่ 1 ตุลาคม 2563 - 30 กันยายน 2564 ใช้ระยะเวลาในการทำวิจัยทั้งสิ้น 12 เดือน

5.กรอบแนวคิดการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ เป็นการศึกษาการส่งเสริมและอนุรักษ์ภูมิปัญญาด้านสมุนไพรของชุมชน ซึ่งคณะผู้วิจัยได้กำหนดกรอบแนวคิดในการศึกษาวิจัยดังนี้

ภาพที่ 1 กรอบแนวคิดการวิจัย

ที่มา: คณะผู้วิจัย

6.ประโยชน์ที่ได้จากการวิจัย

- 6.1 ได้องค์ความรู้และการอนุรักษ์ภูมิปัญญาสมุนไพรพื้นบ้านของชุมชนบ้านปราสาท อำเภอห้วยทับทัน จังหวัดศรีสะเกษ
- 6.2 ได้กระบวนการสร้างมูลค่าเพิ่มของสมุนไพรพื้นบ้านของชุมชนบ้านปราสาท อำเภอห้วยทับทัน จังหวัดศรีสะเกษ
- 6.3 ได้รูปแบบในการพัฒนาผลิตภัณฑ์สมุนไพรพื้นบ้านชุมชนบ้านปราสาท อำเภอห้วยทับทัน จังหวัดศรีสะเกษ

7.วิธีดำเนินการวิจัย

ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพจากโครงการพัฒนาของมหาวิทยาลัยราชภัฏศรีสะเกษ โดยศึกษาเอกสาร การสัมภาษณ์เชิงลึกและการสนทนากลุ่มย่อย โดยศึกษาแนวคิด ทฤษฎี และศึกษางานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ซึ่งผู้ให้ข้อมูลสำคัญนั้น คณะผู้วิจัยได้ทำการคัดเลือกผู้ให้ข้อมูลแบบเฉพาะเจาะจง ซึ่งมีคุณสมบัติสอดคล้องกับประเด็นสาระสำคัญของการวิจัยครั้งนี้ ประกอบด้วยผู้บริหาร สมาชิกกลุ่มรักษาสุมไพร และหน่วยงานภาครัฐที่มีส่วนร่วมในการอนุรักษ์สุมไพรจำนวน 20 รูป/คน โดยเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยคือ แบบสัมภาษณ์และการสนทนากลุ่มที่ประกอบด้วยเนื้อหาเกี่ยวกับการอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่น สุมไพรพื้นบ้านของชุมชน โดยได้นำอุปกรณ์เพื่อเก็บรวบรวมข้อมูล คือ เครื่องบันทึกเทปบันทึกเสียงและแบบบันทึกต่างๆ ขณะเดียวกันในการสนทนากลุ่มนั้น คณะผู้วิจัยได้ศึกษากระบวนการสร้างมูลค่าเพิ่มของสุมไพรในชุมชนเพื่อนำไปสู่แนวทางการพัฒนาผลิตภัณฑ์สุมไพรพื้นบ้านของชุมชน การทำวิจัยครั้งนี้ได้ใช้เครื่องมือเป็นแบบสัมภาษณ์เชิงลึกในการเก็บข้อมูลและการสนทนากลุ่ม และเก็บรวบรวมข้อมูล ที่เริ่มจากการศึกษาข้อมูลพื้นฐานจากเอกสาร ตำรา และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ลงพื้นที่ภาคสนาม สัมภาษณ์ และจัดประชุมกลุ่มย่อย โดยมีการจัดบันทึกที่ระหว่างสนทนากลุ่ม ประชุมกลุ่มย่อยในกิจกรรมการพัฒนาการแปรรูปพันธุ์สุมไพรท้องถิ่นจากทรัพยากรความหลากหลายทางชีวภาพด้านพืชสุมไพรเพื่อพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนบ้านปราสาท และกิจกรรมส่งเสริมผลิตภัณฑ์ ก่อนการสนทนากลุ่มคณะผู้วิจัยจะชี้แจงวัตถุประสงค์ในการสนทนากลุ่ม จากนั้นจะนำข้อมูลไปวิเคราะห์ต่อไป และบันทึกภาคสนาม โดยผู้บันทึกการสนทนาจะทำการร่วมไปกับการบันทึกการสนทนากลุ่มย่อย มีการสร้างกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างชุมชน และจัดอบรมเชิงปฏิบัติการการพัฒนาคุณภาพ และแปรรูปพืชสุมไพร และส่งเสริมการแปรรูปพืชสุมไพรให้เป็นสินค้าของชุมชน โดยพัฒนารูปแบบสินค้าชุมชนผ่านกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนที่ผ่านกระบวนการศึกษาดูงานด้านสุมไพรจากมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ วิทยาเขตเฉลิมพระเกียรติจังหวัดสกลนคร และผู้มีส่วนเกี่ยวข้องเพื่อพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนตามภูมิปัญญาท้องถิ่น และนำข้อมูลจากการบันทึกภาคสนามไปประกอบกับการวิเคราะห์ข้อมูลและอภิปรายผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์การวิจัย

8.สรุปผลการวิจัย

8.1 ลักษณะการอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่นสุมไพรพื้นบ้านของชุมชนบ้านปราสาท อำเภอห้วยทับทัน จังหวัดศรีสะเกษ

พืชสุมไพรพื้นบ้านที่ใช้ในชีวิตประจำวันของครัวเรือนในชุมชนบ้านปราสาท มีจำนวน 14 ชนิด ซึ่งเป็นพืชที่เป็นสากลที่ปรากฏในเอกสารวิชาการทั่วไป มีชื่อทางวิทยาศาสตร์ที่เป็นที่รับรู้กันโดยทั่วไปโดยไม่มีความแตกต่างตามบริบทของแต่ละท้องถิ่น ได้แก่ กระจ่าง ขมิ้นชัน ข่า ไพล ตะไคร้ ตะไคร้หอม มะกรูด มะขาม มะตูม เตยหอม ส้มป่อย พญาไฟ ปลาไหลเผือก โลดทะนงแดง [14 – 17] พบว่า ครัวเรือนในชุมชนส่วนใหญ่ปลูกสุมไพรไว้ใช้เป็นสุมไพร มีครัวเรือนบางส่วนที่ไม่ได้ปลูกไว้เป็นสุมไพรแต่นำมาใช้เป็นสุมไพรในการดำรงชีวิตประจำวัน เช่น การเลิกเหล้าหรือของวิญรุ่ม แก้งูสวัด แก้กึ่งรวง ท้องเดิน แก้อาการท้องอืด ท้องเฟ้อ หรือนำมาใช้เป็นยาทาภายนอกเพื่อใช้แก้โรคผิวหนัง รักษาอาคารเคล็ดขัดยอก ฟกข้าวบวม เป็นต้น โดยสุมไพรหนึ่งชนิดสามารถใช้ประโยชน์จากส่วนต่างๆ ได้มากกว่าหนึ่งส่วน ซึ่งสรรพคุณทางยาของสุมไพรพื้นบ้านช่วยในการรักษาอาการ

เบื้องต้นและบรรเทาอาการต่างๆ ได้เป็นอย่างดี สำหรับวิธีการนำสมุนไพรมาใช้นั้นมีหลากหลายวิธี เช่น นำมาต้ม ชงละลาย คั้น น้ำยาต้ม หั่นเป็นชิ้นเล็ก ตากให้แห้ง ร่อนเป็นผง ผสมน้ำผึ้ง ปั่นเป็นก้อน ทำเป็นยาลูกกลอนสำหรับเป็นยาภายใน หรือนำมาทา พอก ประคบสำหรับใช้เป็นยาภายนอก อย่างไรก็ตาม รูปแบบการใช้ประโยชน์สมุนไพรที่ครัวเรือนนิยมมากที่สุด คือ การนำมาต้ม ชง สำหรับดื่ม เพราะสะดวกสำหรับการบริโภคในชีวิตประจำวันและง่ายต่อการพกพายาเดินทาง [18] ซึ่งสมุนไพรแต่ละประเภท มีข้อมูลโดยสังเขปต่อไปนี้

8.1.1 สมุนไพรพื้นบ้านที่ใช้ในชีวิตประจำวันและใช้ใช้แปรรูปเป็นผลิตภัณฑ์สมุนไพรของครัวเรือนชุมชนบ้าน ปราสาท อำเภอห้วยทับทัน จังหวัดศรีสะเกษ

ตารางที่ 1 สมุนไพรพื้นบ้านที่ใช้ในชีวิตประจำวันและใช้ใช้แปรรูปเป็นผลิตภัณฑ์สมุนไพรของครัวเรือนชุมชน บ้านปราสาท อำเภอ
ห้วยทับทัน จังหวัดศรีสะเกษ

ชื่อสมุนไพร	ชื่อวิทยาศาสตร์	ส่วนที่นำมาใช้	สรรพคุณทางยา	ลักษณะและวิธีการใช้	ผลิตภัณฑ์
1.กระชาย	Boesenbergia rotunda (L.) Mansf.	รากเหง้า	แก้ท้องร่วง ท้องเดิน แก้อาการท้องอืด ท้องเฟ้อ จุกเสียด ปวดมวนในท้อง แก้บิด เป็นยาบำรุงหัวใจ รักษาโรคผิวหนัง	ตำรากให้ละเอียด คั้น น้ำผสมน้ำผึ้งดื่ม หั่น ตากแห้ง	ลูกประคบสมุนไพร ปรุงอาหาร
2.ขมิ้นชัน	Curcuma longaL.	รากเหง้า	รักษาโรคผิวหนัง จ้ำ พุง พอง น้ำเหลืองเสีย แก้ อักเสบ ช่วยแก้อาการ วิงเวียนศีรษะ ช่วย รักษาอาการแพ้และ ไข้หวัด ช่วยบรรเทา อาการไอ	ใช้เหง้าสด หั่นตากแห้ง บดละเอียด	ลูกประคบสมุนไพร ปรุงอาหาร
3.ข่า	Alpinia galanga (L.) Willd.	รากเหง้า	รักษาท้องขึ้น ท้องอืด ท้องเฟ้อ ขับลม แก้ ท้องเดิน (ที่เรียกโรค ปวด) แก้บิด อาเจียน ปวดท้อง รักษาลมพิษ รักษากลากเกลื้อน โรคผิวหนัง	ต้มน้ำดื่ม หั่นตากแห้ง	ลูกประคบสมุนไพร ปรุงอาหาร
4.ตะไคร้	Cymbopogon citratus Stapf.	ลำต้น ใบ	ช่วยขับเหงื่อ ขับ ปัสสาวะ ลดความร้อน ในร่างกาย ช่วยขับลม แก้อาการท้องอืด ท้องเฟ้อ มีฤทธิ์ในการขับลม เป็น ฤทธิ์ของน้ำมันหอม	ใช้สดๆ ทูบพอแหลก ต้มเอาน้ำดื่ม หั่นตาก แห้ง	ลูกประคบสมุนไพร ปรุงอาหาร

ชื่อสมุนไพร	ชื่อวิทยาศาสตร์	ส่วนที่นำมาใช้	สรรพคุณทางยา	ลักษณะและวิธีการใช้	ผลิตภัณฑ์
			ระเหยในต้น และใบ ตะไคร้ ช่วยให้ความรู้สึกสดชื่น		
5.ตะไคร้หอม	<i>Cymbopogon nardus</i> Rendle Stapf.	ใบ ลำต้น	ผลในปาก ขับลมในกระเพาะ ลำไส้ แก้ท้องอืดท้องเฟ้อ แก้ปวดเมื่อย ใช้กินยุง	นำมากลั่นได้น้ำมันหอมระเหย ทุบๆ วางทิ้ง หั่นตากแห้ง	สเปรย์ตะไคร้หอม โล่ยุง
6.เตยหอม	<i>Pandanus amaryllifolius</i> Roxb.	ต้น ราก และใบ	ใช้เป็นยาขับปัสสาวะ ยาบำรุงหัวใจ แก้เบาหวาน	ต้มกับน้ำ ต้มพอก ต้มคั้นสดเอาน้ำ หั่นตากแห้ง	น้ำมันมณฑสมุนไพรรุ่งอาหาร
7.โพล	<i>Zingiber montanum</i> Roxb	รากเหง้า	แก้ท้องขึ้น ท้องอืด ท้องเฟ้อ ขับลม แก้บิด ท้องเสีย ยารักษาหิด รักษาอาการเคล็ดขัดยอก ฟกช้ำบวม ช้อเท้าแพลง	ต้มแล้วพอก คั้นสด หั่นตากแห้ง บดให้ละเอียด	ยาหม่อง
8.มะกรูด	<i>Citrus hystrix</i> DC.	ใบ ผล ผิวจากผล	ใช้เป็นยาบำรุงหัวใจ ขับลมในลำไส้ แก้แน่น แก้เสมหะ ยาขับลมในลำไส้ แก้แน่น เป็นยาบำรุงหัวใจ	คั้นเอาน้ำ หั่นตากแห้ง	น้ำมันนวดสมุนไพรรุ่งอาหาร ลูกประคบสมุนไพรรุ่งอาหาร
9.มะตูม	<i>Aegle marmelos</i> (L.) Correa ex Roxb.	เปลือก ผล ใบ อ่อน	แก้ท้องเดิน ท้องเสีย ท้องร่วง โรคลำไส้เรื้อรังในเด็ก บำรุงกำลัง รักษาธาตุ ขับลม ยาระบายท้อง และยาประจำธาตุของผู้สูงอายุที่ท้องผูกเป็นประจำ	หั่นตากแห้ง นำมาต้มน้ำดื่ม	ยาต้มสมุนไพรรุ่งอาหาร
10.มะขาม	<i>Tamarindus indica</i> L.	ใบ ลำต้น ผล เมล็ด	ถ่ายพยาธิ แก้ท้องผูก แก้ไอ ขับเสมหะ	นำมาต้มน้ำดื่ม คั้นสดตากแห้ง	ลูกประคบสมุนไพรรุ่งอาหาร
11.ส้มป่อย	<i>Acacia concinna</i> (Willd.) DC.	ใบ ดอก ผล เม็ด	แก้ไข ขับเสมหะ แก้เส้นเอ็นพิการ ช่วยบำรุงผิว แก้โรคผิวหนัง	ใช้ใบสด นำมาต้มน้ำดื่มตากแห้ง	ลูกประคบสมุนไพรรุ่งอาหาร

8.1.2 สมุนไพรพื้นบ้านที่มีสรรพคุณเฉพาะด้านใช้แปรรูปเป็นผลิตภัณฑ์สมุนไพรของครัวเรือนชุมชนบ้าน
ปราสาท อำเภอห้วยทับทัน จังหวัดศรีสะเกษ

ตารางที่ 2 สมุนไพรพื้นบ้านที่มีสรรพคุณเฉพาะด้านใช้แปรรูปเป็นผลิตภัณฑ์สมุนไพรของครัวเรือนชุมชนบ้านปราสาท อำเภอห้วย
ทับทัน จังหวัดศรีสะเกษ

ชื่อสมุนไพร	ชื่อวิทยาศาสตร์	ส่วนที่นำมาใช้	สรรพคุณทางยา	ลักษณะและวิธีการใช้	ผลิตภัณฑ์
1.พญาไฟ (ตีปลี)	Piper retrofractum Vahl	ใบ	เป็นยามีฤทธิ์ร้อน ทำให้อาเจียน ขับผายลม และระบายอุจจาระ เป็นยาถ่าย	ใบ คั้นน้ำ ผสมน้ำผึ้ง ต้ม หั่นตากแห้ง บด ใส่ยาลูกกลอน	ยาลูกกลอน
2.โศดทะนงแดง	Trigonostemon reidioides (Kurz) Craib	รากเหง้า	ใช้ ราก เข้ายากับน้ำมะนาว ผนกับน้ำต้ม แก้วผิดสำแดง พิษแมงมุม ทำให้อาเจียน ถอนพิษเบื่อเมา เหง้า ผนทา แก้วสัว ผ้า และฟกซ้ำ เคล็ดบวม ราก ผสมกับพญาไฟ และปลาไหลเผือก ผนน้ำ ต้มถอนเมาเหล่า บูหรี แก้วสัว	ใช้เหง้าสด หั่นตากแห้งบดละเอียด	ยาลูกกลอน
3.ปลาไหลเผือก	Eurycoma longifolia Jack	รากเหง้า	ใช้ ราก รสขม เบื่อเมาเล็กน้อย ถ่ายพิษต่างๆ ถ่ายฝี่ในท้อง ถ่ายพิษ ใช้พิษเสมหะ และโลหิต แก้วไข่ แก้วไข่ มาลาเรีย ตัดไข้ทุกชนิด แก้วลม แก้วโรคระยะบวม ขับเหงื่อ ขับพยาธิ แก้วต่อม ทอนซิลอักเสบ แก้วเจ็บคอ ความดันเลือดสูง อัมพาต ขับถ่าย น้ำเหลือง แก้วท้องผูก	ใช้เหง้าสด หั่นตากแห้งบดละเอียด	ยาลูกกลอน

ภาพที่ 2 แผนผังการอนุรักษ์สมุนไพรพื้นบ้าน

ที่มา: คณะผู้วิจัย

ภาพที่ 3,4,5,6 ยาหม่อง ยาลูกกลอน และลูกประคบสมุนไพร

ที่มา: คณะผู้วิจัย

ส่วนการอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการใช้ประโยชน์จากสมุนไพรพื้นบ้านในชีวิตประจำวันของครัวเรือนในชุมชน ผลจากการวิเคราะห์ข้อมูลพบว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการใช้ประโยชน์จากสมุนไพรพื้นบ้านได้จัดแบ่งประเภทสมุนไพรที่ใช้ในพื้นที่ชุมชนไว้ 2 ประเภทคือ 1.สมุนไพรพื้นบ้านที่นำมาใช้ในการแปรรูปเป็นผลิตภัณฑ์สมุนไพรเพื่อนำมาเป็นยารักษาอาการเจ็บป่วยในชีวิตประจำวัน เช่น ตะไคร้หอม นำมาสกัดได้น้ำมันตะไคร้หอม เพื่อใช้ในการผลิตสเปรย์ตะไคร้หอมไล่ยุง ไพลนำมาสกัดได้น้ำมันไพลสำหรับใช้ในผลิตภัณฑ์ลูกประคบสมุนไพร ยาหม่องไพล น้ำมันมนต์สมุนไพร ใช้รักษาอาการปวดเมื่อย แก้พิษแมลงกัดต่อย แก้

พริกขี้หนู แก้วเคล็ดขัดยอก เป็นต้น และ 2. สมุนไพรพื้นบ้านที่นำมาใช้เป็นอาหารหรือเป็นส่วนผสมในการปรุงอาหาร อาจนำมาเป็นผักสด หรือนำมาปรุงเป็นส่วนผสมอาหารรับประทาน ซึ่งสมุนไพรพื้นบ้านดังกล่าวสามารถนำมาปรุงเป็นอาหารที่ให้ประโยชน์แก่ร่างกายในการดำรงชีวิต เนื่องจากสมุนไพรพื้นบ้านแต่ละชนิดมีสารอาหารที่จำเป็นต่อการเจริญเติบโตของร่างกาย และนำมาใช้เป็นยาสมุนไพรในแง่ของยารักษาโรคได้อีกด้วย และพบว่ามีการนำสมุนไพรพื้นบ้านมาใช้ประโยชน์ในชีวิตประจำวันในรูปแบบดั้งเดิม คือ การนำส่วนต่างๆ ของสมุนไพรมาใช้ในรูปแบบต่างๆ เช่น ใช้ในรูปแบบสมุนไพรสดๆ คั้นเอาน้ำดื่ม ยาต้ม ยาขง ยา ลูกกลอน ยาพอก ยาตอง เป็นต้น [19] ซึ่งการอนุรักษ์สมุนไพรพื้นบ้าน จะมีการปลูกจิตสำนึกให้คนในชุมชนตระหนักถึงคุณค่า ความสำคัญของสมุนไพรในการปลูก การขยายพันธุ์ และการรู้วิธีการนำสมุนไพรพื้นบ้านมาใช้รักษาโรคและส่งเสริมสุขภาพตามที่บรรพชนได้สืบทอดจากรุ่นต่อรุ่นให้คงอยู่ตลอดไป ซึ่งโรงเรียนผู้สูงอายุของวัดได้สอนนักเรียนผู้สูงอายุและกลุ่มสมาชิกรักษาสมาชิกสมุนไพรให้ปลูกสมุนไพรพื้นบ้าน อาทิเช่น โพลี กระชาย ตะไคร้ เป็นต้น เพื่อนำไปแปรรูปเป็นผลิตภัณฑ์สมุนไพรสำหรับผลิตภัณฑ์สมุนไพร ทำยาต้ม ยาหม่อง เป็นต้น โดยการสนับสนุนของเจ้าหน้าที่สาธารณสุข องค์การปกครองส่วนท้องถิ่นและเอกชนที่สนับสนุนด้านงบประมาณ จนเกิดเป็นหมู่บ้านที่ปลูกสมุนไพรพื้นบ้านเพื่อการผลิตสินค้าเกี่ยวกับสมุนไพร และเพื่อรับประทานเป็นอาหารได้ จนเป็นที่ยอมรับโดยทั่วไป

นอกจากนี้ยังพบอีกว่า ประชาชนในชุมชนบ้านปราสาทยังขาดองค์ความรู้ในการใช้ประโยชน์จากสมุนไพรบ้านเพราะขาดการถ่ายทอดความรู้และภูมิปัญญาด้านวิธีใช้สมุนไพรในการรักษาโรค คือ พญาไฟ ปลาไหลเผือก โลดทะนงแดง เพราะใช้ทำยาสมุนไพร แก้งูสวัด เลิกเหล้าบุหรี่ และผู้ที่รู้วิธีปรุงยาคือพระสงฆ์เพียงรูปเดียว รู้เฉพาะบางชนิดที่ใช้อยู่เป็นประจำเท่านั้น โดยเฉพาะคนรุ่นใหม่ไม่รู้จักชนิดของสมุนไพรเพราะขาดการถ่ายทอดความรู้และภูมิปัญญาจากคนรุ่นเก่าไปสู่คนรุ่นใหม่ ดังนั้นโรงเรียนผู้สูงอายุวัดบ้านปราสาทจึงได้เชิญแพทย์/เจ้าหน้าที่สาธารณสุขมาให้ความรู้เรื่องเกี่ยวกับสมุนไพร เพื่อให้นักเรียนผู้สูงอายุสมาชิกกลุ่มรักษาสมาชิกและผู้สนใจทั่วไปได้สังเกตเห็นถึงความสำคัญของสมุนไพร เพื่อให้หันมาสนใจและตื่นตัวกับเรื่องของสมุนไพรพื้นบ้านมากขึ้น จากที่เคยเลือนหายไปจากวิถีชีวิตของคนสมัยนี้ไปในช่วงหนึ่ง โดยมีการชี้ชวน ชี้แนะให้เห็นคุณค่าและใช้ประโยชน์จากสมุนไพรในรูปแบบต่างๆ เช่น บริโภคโดยตรงด้วยการนำมาปรุงเป็นอาหารแต่ละมื้อ เป็นอาหารเสริมสุขภาพหรือนำมาใช้เป็นยา ใช้ผลิตภัณฑ์ที่มีสมุนไพรผสมอยู่ ต่อมาสมาชิกกลุ่มรักษาสมาชิกสมุนไพรร่วมกับชุมชนบ้านปราสาทได้จัดตั้งธนาคารสมุนไพร โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อรวบรวมสมุนไพร เพื่อนำมาผลิตสินค้าเกี่ยวกับสมุนไพร เช่น ลูกประคบสมุนไพร ทำยาต้ม ยาหม่อง เป็นต้น ด้วยการซื้อสมุนไพรจากนักเรียนโรงเรียนผู้สูงอายุวัดบ้านปราสาทและเกษตรกรทั่วไป โดยมีการจัดตั้งเป็นสหกรณ์ โดยนักเรียนผู้สูงอายุสมัครเป็นสมาชิกและเข้าถือหุ้นสหกรณ์ และมีการแบ่งปันผลประโยชน์จากการจำหน่ายผลิตภัณฑ์ [20] และที่สำคัญเป็นการส่งเสริมให้เกษตรกรมีแหล่งจำหน่ายสมุนไพรและเพื่อให้ชุมชนรู้จักการใช้สมุนไพรรักษาโรคและนำมาเป็นอาหารได้ ตลอดจนทั้งเป็นการสร้างหมู่บ้านที่อนุรักษ์สมุนไพรพื้นบ้านเหล่านั้นไม่ให้สูญหายไปและเป็นการสืบทอดภูมิปัญญาเกี่ยวกับสมุนไพรพื้นบ้านให้กับเยาวชนรุ่นหลังต่อไป

นอกจากนี้กลุ่มรักษาสมาชิกสมุนไพรและเกษตรกรในชุมชน ปลูกสมุนไพรพื้นบ้านตามภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยเกษตรกรยังขาดความรู้เรื่องวิธีการเพาะปลูกและขยายพันธุ์ ส่วนใหญ่ปลูกไว้ในบริเวณทั่วไปภายในนา ริมรั้วรอบบ้านและพื้นที่สาธารณะโดยเฉพาะอย่างยิ่งในพื้นที่โรงเรียนร้างในชุมชนบ้านปราสาท นอกจากนี้ยังมีมีการส่งเสริมให้นักเรียนผู้สูงอายุ สมาชิกกลุ่มรักษาสมาชิกสมุนไพรปลูกสมุนไพรที่บ้านก่อน เพื่อความสะดวกแก่การดูแลและมีเวลาดูแลอย่างต่อเนื่อง เมื่อปลูกที่บ้านตนเองแล้ว จากนั้นก็จะขยายไปยังชุมชนใกล้เคียงต่อไป [21] รวมทั้งมีการฟื้นฟู ปรับปรุงภูมิปัญญาในการใช้สมุนไพรพื้นบ้านให้เหมาะสมกับยุคสมัยและเกิดประโยชน์ในการดำเนินชีวิตประจำวัน โดยใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นพื้นฐานในการรวมกลุ่มการพัฒนาอาชีพ มีการนำความรู้ด้านการแพทย์ สาธารณสุข วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีมาช่วยเพื่อต่อยอดใช้ในการผลิตสินค้าสมุนไพร การตลาดและการบริหาร ตลอดจนการป้องกันและอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม โดยการปลูกสมุนไพรพื้นบ้านไว้กินเอง ทำยากินเอง หันกลับมาใช้และศึกษาเรื่องของ

สมุนไพรมันที่บ้านที่เป็นภูมิปัญญาดั้งเดิม มีการเผยแพร่และแลกเปลี่ยนภูมิปัญญาการใช้สมุนไพรมันที่บ้านอย่างกว้างขวาง โดยการใช้สื่อและวิธีการต่างๆ เช่น การนำเสนอสินค้าสมุนไพรมันหน่วยงานที่มาดูงาน การแสดงและจำหน่ายสินค้าผลิตภัณฑ์สมุนไพรมันหน่วยงานต่างๆ จัดขึ้น และวิทยากรโรงเรียนผู้สูงอายุและพระสงฆ์ได้เป็นวิทยากรอบรมให้ความรู้ด้านสมุนไพรมันตามหน่วยงานต่างๆ ในพื้นที่จังหวัดศรีสะเกษและจังหวัดใกล้เคียง ตลอดทั้งมีการเสริมสร้างปราชญ์ชาวบ้านด้วยการส่งเสริมและสนับสนุนการพัฒนาศักยภาพด้านภูมิปัญญาท้องถิ่นการใช้สมุนไพรมันให้มีโอกาสแสดงศักยภาพด้านภูมิปัญญาการใช้สมุนไพรมันอย่างเต็มที่ด้วยการยกย่องประกาศเกียรติคุณในลักษณะต่างๆ อาทิเช่น มอบเกียรติบัตร เป็นต้น

นอกจากนั้นพบว่า นักเรียนโรงเรียนผู้สูงอายุบ้านปราสาทที่เป็นสมาชิกกลุ่มรักษสมุนไพรมันและเกษตรกรทั่วไป มีการแลกเปลี่ยนพันธุ์สมุนไพรมันกันเพื่อเป็นการขยายพันธุ์สมุนไพรมันให้มีความหลากหลายเพื่อปลูกในบริเวณบ้าน พื้นที่ของแต่ละครอบครัว และขยายพันธุ์ไปสู่มิตรชนอื่น [22] ทำให้มีการอนุรักษ์พันธุ์สมุนไพรมันที่บ้านให้คงอยู่ เป็นการสร้างองค์ความรู้และถ่ายทอดภูมิปัญญาการใช้สมุนไพรมันเพื่อนำไปสู่การอนุรักษ์และขยายพันธุ์ให้มีความหลากหลายโดยการส่งเสริมและสนับสนุนการเพาะพันธุ์สมุนไพรมันให้มีความหลากหลายมากขึ้น

ส่วนปัญหาของสมุนไพรมันในชุมชนบ้านปราสาท จะมีโดยเฉพาะปัญหาด้านการขนส่งสินค้า มีการจัดส่งสินค้าทางไปรษณีย์ ทำให้มีอัตราค่าจัดส่งค่อนข้างแพง ปัจจุบันสำหรับการจัดส่งสินค้าภายในประเทศจะใช้บริการของ Kerry ซึ่งอัตราค่าขนส่งจะถูกลงเล็กน้อย [23] และปัญหาด้านการทำสมุนไพรมัน โดยเครื่องมือที่ใช้ยังไม่ทันสมัย เช่น ใช้เขียง ใช้มีดทำครัวในการทำสมุนไพรมัน ใช้วิธีตากแดดแบบธรรมชาติ ไม่มีเครื่องอบสมุนไพรมัน ทำให้เมื่อถึงฤดูฝนไม่สามารถตากสมุนไพรมันได้ ซึ่งเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้สมุนไพรมันที่รับซื้อมาจากสมาชิกนั้นราขึ้นทำให้เกิดความเสียหาย [24] จนกระทั่งภายหลังได้มีการสั่งซื้อเตาอบพลังงานแสงอาทิตย์เพื่อใช้ในการอบสมุนไพรมัน ทำให้สามารถเก็บรักษาสมุนไพรมันไว้ทำผลิตภัณฑ์ได้ดียิ่งขึ้น อีกทั้งยาลูกกลอนที่หาวัตถุดิบที่เป็นน้ำผึ้งไม่ได้ จึงต้องอาศัยน้ำตาลอ้อยแทน โดยอาจส่งผลให้สรรพคุณเปลี่ยนไป [25]

ในส่วนด้านการปลูกสมุนไพรมัน ที่ส่วนใหญ่จะปลูกในพื้นที่บริเวณบ้าน บริเวณไร่สวนปลายนาของตนเอง ทำให้บางครั้งสมุนไพรมันที่ปลูกจึงอาจไม่มีคุณภาพเท่าที่ควร จึงได้เชิญวิทยากรมาให้คำแนะนำ และขอความร่วมมือจากทางมหาวิทยาลัยราชภัฏศรีสะเกษ กรมการพัฒนชุมชน และมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ วิทยาเขตเฉลิมพระเกียรติจังหวัดสกลนคร การให้ความรู้ด้านการปลูกและเป็นแหล่งเรียนรู้เพิ่มเติมในการเดินทางไปศึกษาดูงานด้วย รวมทั้งหีบห่อผลิตภัณฑ์ที่ไม่มีคุณภาพดึงดูดใจลูกค้า จึงได้มีแนวคิดที่จะออกแบบหีบห่อผลิตภัณฑ์สมุนไพรมันให้มีความสวยงามและดึงดูดลูกค้าต่อไป

ส่วนสภาพปัญหาการอนุรักษ์สมุนไพรมันที่บ้านของชุมชนพบว่า ปัญหาของการอนุรักษ์สมุนไพรมันที่บ้าน คือ ไม่มีผู้สืบทอดความรู้ ไม่มีเกษตรกรรุ่นใหม่ที่น่าสนใจ เพราะเกษตรกรที่มีความรู้การปลูกสมุนไพรมันที่บ้านและมีประสบการณ์หรือประสบความสำเร็จในการปลูกสมุนไพรมัน ไม่มีการจดบันทึกเป็นตำราหรือเอกสารไว้ เกษตรกรที่ปลูกสมุนไพรมันที่บ้านส่วนใหญ่ล้วนเป็นผู้สูงอายุและปลูกตามยถากรรม และผู้รู้ก็จะรู้เฉพาะปราชญ์ท้องถิ่น เช่น พระสงฆ์ [26] นอกจากนี้พบว่าผู้ปลูกสมุนไพรมันที่บ้านเป็นการปลูกตามคำแนะนำของวิทยากรและครูที่มาสอนในโรงเรียนผู้สูงอายุ ทำให้นักเรียนผู้สูงอายุและสมาชิกกลุ่มรักษสมุนไพรมันสามารถปลูกสมุนไพรมันที่บ้านที่มีคุณภาพเพิ่มมากขึ้น แต่การปลูกสมุนไพรมันที่บ้านยังคงจำกัดอยู่กับผู้สูงอายุเป็นส่วนใหญ่ เนื่องจากไม่มีคนรุ่นใหม่ที่น่าสนใจในการปลูกสมุนไพรมันที่บ้าน เพราะคนรุ่นใหม่ไม่สนใจในอาชีพเกษตรกรรมของบรรพชน ทำให้เกิดปัญหาขาดผู้รับการถ่ายทอด และไม่มีมีการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร ซึ่งเป็นปัญหาเนื้อหาในการถ่ายทอด และปัญหาการถ่ายทอดผู้ถ่ายทอด ซึ่งขาดหลักการและเทคนิคการถ่ายทอดของปราชญ์ท้องถิ่น

2.กระบวนการการสร้างมูลค่าเพิ่มของสมุนไพรมันที่บ้านของชุมชนบ้านปราสาท อำเภอห้วยทับทัน จังหวัดศรีสะเกษ เป็นอย่างไร

ในกระบวนการสร้างมูลค่าเพิ่มของสมุนไพรพื้นบ้านจะมีการพัฒนาให้เกิดนวัตกรรมใหม่ๆ โดยใช้องค์ความรู้ที่เป็นวิทยาศาสตร์ ทั้งในแง่การผลิต การแปรรูป และวิธีการนำไปใช้ จะทำให้สามารถจดสิทธิบัตรและต่อยอดไปสู่การเกิดการพัฒนาที่ยั่งยืนได้ ดังนั้นเพื่อให้ผลิตภัณฑ์สมุนไพรของกลุ่มรักษสมุนไพรมีคุณภาพและได้มาตรฐาน และนำสมาชิกไปดูงานที่ราชอาณาจักร อุบลราชธานี เพื่อดูวิธีการสกัดน้ำมันสมุนไพร วิธีการผลิตสมุนไพร และการปลูกสมุนไพร และได้ทำข้อตกลงกับราชอาณาจักร ในการนำสมุนไพรจากธนาคารสมุนไพรของวัดมาสกัดน้ำมันสมุนไพร และน้ำมันสมุนไพรที่สกัดได้นั้นจะนำมาผลิตเป็นสมุนไพรต่างๆ เช่น ลูกประคบสมุนไพร ยาต้มสมุนไพร ยาหม่องสมุนไพร เป็นต้น และได้ทำข้อตกลงกับมหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานีในฐานะที่ปรึกษาด้านการแปรรูปสมุนไพร ได้จัดทำเตาอบสมุนไพรพลังงานแสงอาทิตย์ เครื่องกลั่นน้ำมันสมุนไพร และเครื่องบดสมุนไพรที่โรงเรียนผู้สูงอายุวัดบ้านปราสาทสั่งมาเพื่อผลิตสมุนไพรออกจำหน่ายเพื่อเป็นรายได้ให้กับนักเรียนผู้สูงอายุ เป็นการนำนวัตกรรมมาช่วยในการผลิตสมุนไพรของชุมชนให้ได้มาตรฐานเป็นที่ยอมรับของผู้สนใจ

นอกจากนี้ยังมีแนวทางการตลาดและประชาสัมพันธ์ เพื่อเป็นการสร้างมูลค่าเพิ่มของผลิตภัณฑ์สมุนไพรชุมชน ได้แก่ การนำผลิตภัณฑ์สมุนไพรออกจำหน่ายแก่ผู้สนใจทั่วไป โดยมีช่องทางการส่งเสริม และปัจจุบันสินค้าบางชนิดได้ขึ้นทะเบียนเป็นสินค้าโอท็อป คือ ยาหม่องสมุนไพร นอกจากนี้ยังมีสินค้าอีกหลายรายการที่รอขึ้นทะเบียนโอท็อป จึงเป็นผลให้ผลิตภัณฑ์สมุนไพรของโรงเรียนผู้สูงอายุ และสมาชิกกลุ่มรักษสมุนไพรเป็นที่ยอมรับของบุคคลโดยทั่วไป มีหน่วยงานให้การสนับสนุน เช่น กรมกิจการผู้สูงอายุ โรงพยาบาลห้วยทับทัน โรงพยาบาลอุทุมพรพิสัย ศูนย์การศึกษานอกกระบวนและศึกษาตามอัธยาศัย (กศน) ส่งผลให้เกษตรกรมีรายได้เพิ่มขึ้นจากการปลูก มีมูลค่าการจำหน่ายสินค้าสมุนไพรเพิ่มขึ้น ทั้งจากการจำหน่ายในรูปวัตถุดิบ การแปรรูปขึ้นต้น และการสร้างมูลค่าเพิ่มเติมจากผลิตภัณฑ์เกี่ยวกับสมุนไพร และการทดแทนพืชเศรษฐกิจที่มีปัญหา โดยการปลูกสมุนไพรที่ใช้พื้นที่น้อย แต่มีมูลค่าสูง

3.พัฒนาผลิตภัณฑ์สมุนไพรพื้นบ้านของชุมชนบ้านปราสาท อำเภอห้วยทับทัน จังหวัดศรีสะเกษ

คณะผู้วิจัยได้ดำเนินการรวบรวมข้อมูลโดยการสนทนากลุ่มตัวแทนสมาชิกกลุ่มรักษสมุนไพรจำนวน 20 รูป/คน โดยวิธีเลือกกลุ่มตัวอย่างแบบเจาะจงเกี่ยวกับการพัฒนาผลิตภัณฑ์สมุนไพรพื้นบ้าน ซึ่งผลการศึกษาพบว่าขั้นตอนการพัฒนาผลิตภัณฑ์สมุนไพรพื้นบ้านประกอบด้วย 5 ขั้นตอนคือ

ขั้นตอนที่ 1 การรวบรวมข้อมูลเบื้องต้น จากการศึกษาพบว่า สมุนไพรส่วนใหญ่ที่กลุ่มรักษสมุนไพรชุมชนบ้านปราสาทนำมาใช้เป็นส่วนผสมของผลิตภัณฑ์สมุนไพรนั้น เป็นสมุนไพรที่สมาชิกกลุ่มรักษสมุนไพรปลูกและจะนำมาจำหน่ายที่ธนาคารสมุนไพรของวัด ประกอบด้วยสมุนไพร 14 ชนิด คือ กระชาย ขมิ้นชัน ข่า ไพล ตะไคร้ ตะไคร้หอม มะตูม เตยหอม มะกรูด มะขาม ส้มป่อย พญาไฟ ปลาไหลเผือก และโลดทะนงแดง ซึ่งเป็นพืชสมุนไพรหลักในการพัฒนาผลิตภัณฑ์สมุนไพรของชุมชน

ขั้นตอนที่ 2 การสร้างแนวคิด เป็นการค้นหาและสร้างแนวคิดใหม่เพื่อนำมาพัฒนาเป็นผลิตภัณฑ์ เป็นกระบวนการที่ต้องอาศัยความคิดสร้างสรรค์ และมีศักยภาพขององค์กร โดยเฉพาะสมาชิกกลุ่มรักษสมุนไพร มีความสามัคคีในการทำงาน ซึ่งเป็นผลมาจากระยะเวลาในการทำงานร่วมกันที่มีมานานแล้วตั้งแต่ก่อนการจัดตั้งกลุ่ม เนื่องจากสมาชิกส่วนใหญ่เป็นนักเรียนโรงเรียนผู้สูงอายุอยู่แล้ว นอกจากนั้นประธานกลุ่มยังมีความเสียสละในการทำกิจกรรมต่างๆ เพื่อกลุ่มและสมาชิกกลุ่ม รวมถึงสมาชิกกลุ่มทุกคนมีความมุ่งมั่นตั้งใจทำงาน และการนำผลิตภัณฑ์เข้าสู่กระบวนการรับรองมาตรฐานผลิตภัณฑ์ชุมชน เพื่อสร้างจุดแข็งของผลิตภัณฑ์ที่สามารถแข่งขันทางการตลาดทั้งระดับจังหวัดและระดับประเทศต่อไป แต่สมาชิกกลุ่มบางส่วนยังขาดองค์ความรู้ในการทำผลิตภัณฑ์เข้าสู่กระบวนการเพื่อรับการรับรองมาตรฐาน (มผช.) นอกจากนี้วัตถุดิบในการผลิตสินค้าเกี่ยวกับสมุนไพรหรือผลิตภัณฑ์ของกลุ่มฯ ยังสามารถหาได้ง่ายในชุมชนและสามารถเพาะปลูกได้ตามพื้นที่ว่างในบริเวณบ้าน ซึ่งเป็นการลดต้นทุนในการผลิตได้เป็นอย่างดี สำหรับการผลิตลูกประคบสมุนไพรนั้นได้รับความนิยมจากบุคคลทั่วไปเป็นอย่างมาก เนื่องด้วยกระแสสุขภาพในปัจจุบัน ส่งผลให้ในแต่ละเดือนมีผู้สนใจสั่งซื้อลูกประคบสมุนไพรเป็นจำนวนมากและอย่างต่อเนื่อง จึงส่งผลให้เกิดรายได้ต่อเนื่อง

และสม่ำเสมอ สำหรับช่วงไหนที่การสั่งซื้อลูกประคบสมุนไพรลดลง สมาชิกกลุ่มยังสามารถผลิตสินค้าอื่นๆ ที่เกี่ยวกับยาสมุนไพรได้อีก อาทิเช่น น้ำมันนวดสมุนไพร ยาลูกกลอนแก้หอบหืด ฐสูวัด เลิกเหล้าบุหรี ยาหม่องไพล สเปรย์ตะไคร้หอมไล่ยุง น้ำมันมนต์สมุนไพรออกจำหน่ายแทนได้อีกด้วย ทำให้การดำเนินงานของกลุ่มไม่หยุดชะงัก ซึ่งศักยภาพผลิตภัณฑ์สมุนไพรของชุมชนบ้านปราสาท จังหวัดศรีสะเกษ เหมาะสมแก่การพัฒนาผลิตภัณฑ์ของกลุ่มรักษสมุนไพร ซึ่งเป็นผลิตภัณฑ์ที่กลุ่มผลิตออกจำหน่ายอย่างต่อเนื่องและสร้างรายได้ให้แก่สมาชิกเป็นอย่างดี มีการลูกประคบที่แน่นอน ยาลูกกลอนปั้นเป็นเม็ดแน่นไม่ร่วน ทำให้คุณภาพของสมุนไพรยังคงอยู่ได้นาน มีน้ำมันนวดสมุนไพร ยาหม่องไพล ซึ่งสมาชิกกลุ่มสามารถพัฒนาสูตรจนเกิดความแตกต่างทั้งทางด้านของคุณสมบัติและกลิ่นอันเป็นอัตลักษณ์ของผลิตภัณฑ์และเป็นความต้องการทางการตลาด และจากการสัมภาษณ์ยังพบอีกว่า พระครูสุกิตธรรมคุณยังได้ทำโครงการความร่วมมือกับราชธานีโศก มีการจัดเตรียมสถานที่ปลูกสมุนไพรในพื้นที่ 5 ไร่ ไว้สำหรับปลูกพืชสมุนไพรสำหรับนำมาผลิตผลิตภัณฑ์สมุนไพรของชุมชน ซึ่งจะทำให้ชุมชนมีสมุนไพรใช้อย่างต่อเนื่อง

ขั้นตอนที่ 3 การประเมินแนวคิด เป็นขั้นตอนในการคัดเลือกแนวคิดที่มีความเป็นไปได้ในการพัฒนาผลิตภัณฑ์ พบว่าศักยภาพของกลุ่มรักษสมุนไพรและชุมชนมีความพร้อมในการดำเนินการพัฒนาผลิตภัณฑ์

ขั้นตอนที่ 4 การพัฒนาผลิตภัณฑ์ จากการแสดงความคิดเห็นถึงศักยภาพของผลิตภัณฑ์ทั้ง 3 ชนิด พบว่า ผลิตภัณฑ์ที่เหมาะสมแก่การพัฒนาคือ ยาลูกกลอน และลูกประคบสมุนไพร ซึ่งสามารถนำไปพัฒนาเพื่อเข้าสู่กระบวนการรับรองมาตรฐานผลิตภัณฑ์ชุมชน อันนำไปสู่การสร้างจุดเด่นและจุดขายของผลิตภัณฑ์เพื่อผลด้านการส่งเสริมการตลาด โดยอาศัยแนวทางในการพัฒนาผลิตภัณฑ์ในชุมชนเพื่อเข้าสู่มาตรฐานผลิตภัณฑ์ชุมชนต่อไป

ขั้นตอนที่ 5 การนำผลิตภัณฑ์ออกสู่ตลาด เป็นขั้นตอนในการทำการตลาดเพื่อนำผลิตภัณฑ์ที่ผลิตเสร็จไปออกจำหน่ายในเชิงพาณิชย์ เพื่อให้ผลิตภัณฑ์เป็นที่รู้จักและยอมรับจากผู้บริโภค ผลการศึกษาพบว่า กลุ่มรักษสมุนไพรชุมชนบ้านปราสาท นำผลิตภัณฑ์สมุนไพรออกสู่ตลาดเพื่อจัดจำหน่ายแก่ผู้สนใจทั่วไป 3 ช่องทางดังนี้ 1) จำหน่ายแก่คณะผู้เดินทางมาศึกษาดูงานด้านโรงเรียนผู้สูงอายุวัดบ้านปราสาท 2) จัดจำหน่ายในงานที่หน่วยงานต่างๆ จัดขึ้นและได้มีหนังสือเชิญโรงเรียนผู้สูงอายุวัดบ้านปราสาทเข้าร่วมจัดนิทรรศการ 3) จัดจำหน่ายในต่างประเทศ โดยผ่านลูกค้าคนไทยที่เคยใช้ผลิตภัณฑ์สมุนไพรแล้วพบว่าผลิตภัณฑ์ดังกล่าวมีประสิทธิภาพในการรักษาโรคได้เป็นอย่างดี จึงมีคำสั่งซื้อผลิตภัณฑ์ไปจำหน่ายในประเทศนั้นๆ อาทิเช่น ประเทศญี่ปุ่น ไต้หวัน มาเลเซีย และสิงคโปร์ เป็นต้น

กล่าวโดยสรุป การส่งเสริมและอนุรักษ์ภูมิปัญญาไทยสมุนไพรพื้นบ้านของชุมชนบ้านปราสาท เพื่อให้การศึกษากระบวนการสร้างมูลค่าเพิ่มของสมุนไพรพื้นบ้านดำเนินการไปได้ จึงต้องบูรณาการจากภาคทฤษฎีสู่ภาคปฏิบัติกับกลุ่มสังคมทุกภาคส่วน ในประเด็นของการพัฒนาผลิตภัณฑ์สมุนไพรพื้นบ้าน พบองค์ความรู้ด้านการอนุรักษ์สมุนไพรพื้นบ้านให้คงอยู่ จึงควรร่วมกันหาแนวทางสร้างจิตสำนึกในการอนุรักษ์สมุนไพรพื้นบ้านโดยอาศัยภูมิปัญญาที่มีอยู่ในท้องถิ่นให้มีการดำรงอยู่และมีการใช้สมุนไพรพื้นบ้านอย่างยั่งยืนภายในชุมชนและนำมาใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืนต่อไปได้โดยชุมชนต้องให้สมุนไพรพื้นบ้านที่มีอยู่นำมาใช้ในชีวิตประจำวันได้อย่างต่อเนื่องไม่หายไปจากพื้นที่ ดังนั้นจึงมีการจัดตั้ง “ธนาคารสมุนไพร” เพื่อเป็นการรวบรวมสมุนไพรเพื่อนำมาผลิตสินค้าเกี่ยวกับสมุนไพร และมีการค้นหาแนวทางการพัฒนาผลิตภัณฑ์สู่กระบวนการรับรองมาตรฐานผลิตภัณฑ์ชุมชนคือลูกประคบสมุนไพร เพื่อผลด้านการส่งเสริมการตลาด เพื่อให้สอดคล้องกับตามข้อสั่งการของนายกรัฐมนตรีที่มอบหมายให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องพัฒนาสมุนไพรไทยให้สามารถใช้ประโยชน์ได้อย่างมีประสิทธิภาพ เพื่อให้เป็นที่ยอมรับและสร้างมูลค่าเพิ่มให้แก่ผลิตภัณฑ์แปรรูปจากสมุนไพรไทย จนเกิดเป็นแผนแม่บทแห่งชาติว่าด้วยการพัฒนาสมุนไพรไทยฉบับที่ 1 พ.ศ. 2560 – 2564 ที่มีเป้าหมายสำคัญเพื่อการกำหนดนโยบายและมาตรการส่งเสริมให้เกิดการพัฒนาสมุนไพรไทยที่เป็นระบบ มีความยั่งยืน มีการวิจัยพัฒนาให้เป็นที่ยอมรับ และสามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้อย่างมีประสิทธิภาพ เพื่อเป็นไปตามแนวทางการขับเคลื่อนเศรษฐกิจของประเทศไทยตามนโยบาย Thailand 4.0 ของรัฐบาล

9.อภิปรายผลการวิจัย

การอภิปรายผลการวิจัยครั้งนี้ในประเด็นการส่งเสริมและอนุรักษ์ภูมิปัญญาไทยสมุนไพรพื้นบ้านของชุมชน โดยผู้วิจัยจะได้กล่าวถึงประเด็นที่สำคัญและนำมาอภิปรายผล ดังนี้

1) การอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่นสมุนไพรพื้นบ้าน โดยการที่ประชาชนในชุมชนปลูกสมุนไพรพื้นบ้านไว้เป็นยาสมุนไพรและนำมาใช้เป็นอาหารหลายชนิดนั้น ซึ่งสอดคล้องกับการศึกษาของเอกศักดิ์ เสงสุโข และ วิสิทธิ์ มะณี [27] ที่ได้ศึกษาเรื่อง รูปแบบการสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการดูแลสุขภาพและการใช้ประโยชน์จากสมุนไพร ที่ว่า รูปแบบการสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการดูแลสุขภาพและการใช้ประโยชน์จากสมุนไพรของกลุ่มสมุนไพรจังหวัดบึงกาฬ เริ่มจาก 2 ลักษณะ คือ การได้รับการถ่ายทอดจากบุคคลในครอบครัวกับการได้รับการฝึกอบรมจากสถาบันการแพทย์

2) กระบวนการสร้างมูลค่าเพิ่มของสมุนไพรพื้นบ้าน แบ่งออกเป็น 4 ขั้นตอน คือ กระบวนการผลิต มีนวัตกรรม มีการตลาดและประชาสัมพันธ์ และมีผลลัพธ์ ซึ่งสอดคล้องกับการศึกษาของจุฑารัตน์ พิริยะเบญจวัฒน์ [28] ที่ได้ทำการศึกษารายละเอียดของแนวคิดการสร้างนวัตกรรมบรรจุภัณฑ์ยาสมุนไพร ที่นอกจากคุณค่าและประโยชน์ของสมุนไพรแล้ว สิ่งที่มีผลต่อการเลือกใช้อายุมสมุนไพรในยุคที่มีการแข่งขันด้านผลิตภัณฑ์ค่อนข้างสูงนี้ จำเป็นต้องพัฒนานวัตกรรมความแตกต่าง เพื่อสร้างความโดดเด่นให้แก่ผลิตภัณฑ์ยาสมุนไพร และสร้างมูลค่าเพิ่มให้กับผลิตภัณฑ์ยาสมุนไพร เนื่องจากยาสมุนไพรสามารถทำได้ง่าย ทำให้มีการแข่งขันกันสูง มีรูปแบบขวดบรรจุภัณฑ์คล้ายกัน เช่นเป็นขวดแก้ว ขวดพลาสติก ไม่มีจุดเด่นด้านบรรจุภัณฑ์ ดังนั้น การสร้างนวัตกรรมยาสมุนไพรจึงมีแนวคิดมาจากการต่อยอดภูมิปัญญาชาวบ้านเรื่องงานปั้น ด้วยการปั้นเป็นรูปทรงวรรณกรรมไทยผนวกเข้ากับขวดยาสมุนไพรที่เป็นผลิตภัณฑ์หนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ (OTOP) เพื่อการสร้างมูลค่าเพิ่มให้กับสินค้า และสร้างโอกาสในการขายและได้กำไรมากขึ้น

3) การพัฒนาผลิตภัณฑ์สมุนไพรพื้นบ้าน ประกอบด้วย 5 ขั้นตอนที่สำคัญคือ การรวบรวมข้อมูลเบื้องต้น การสร้างแนวคิด การประเมินแนวความคิดว่า ผลิตภัณฑ์ที่เหมาะสมแก่การพัฒนาประกอบด้วยผลิตภัณฑ์หลัก 4 ชนิดคือ ยาลูกกลอนเล็กเหล้า บุหรี่ ลูกประคบสมุนไพร น้ำมันนวดสมุนไพร และน้ำมันนวดสมุนไพร และเชื่อมโยงสู่การพัฒนาผลิตภัณฑ์ ซึ่งผลิตภัณฑ์ที่เหมาะสมแก่การพัฒนาคือ ลูกประคบสมุนไพร เนื่องจากเป็นยาภายนอกและเป็นที่ยอมรับหลายมากกว่ายาลูกกลอน ซึ่งยังไม่ผ่านการรับรองทางสาธารณสุขว่าส่งผลกระทบบ่อร่างกายจากการบริโภคและหน่วยงานภายในจังหวัดและภายในจังหวัดและในท้องถิ่นยังไม่มียอดความรู้เรื่องเหล่านี้มากนัก (องค์การบริหารส่วนตำบลปราสาท, 2564: 9 [29] และ อังนุ จันนาม, 2564: สัมภาษณ์) [30] ซึ่งสามารถนำไปพัฒนาเพื่อเข้าสู่กระบวนการรับรองมาตรฐานผลิตภัณฑ์ชุมชน อันนำไปสู่การสร้างจุดเด่นและจุดขายของผลิตภัณฑ์เพื่อผลด้านการส่งเสริมการตลาดและเข้าสู่มาตรฐานผลิตภัณฑ์ชุมชน และการนำผลิตภัณฑ์ออกสู่ตลาดเพื่อจัดจำหน่ายแก่ผู้สนใจทั่วไป ซึ่งสอดคล้องกับข้อเสนอของสุภราชต์ และคณะ [31] ที่ได้ทำการศึกษารายละเอียดสภาพปัญหาและแนวทางการพัฒนาการถ่ายทอดภูมิปัญญาการใช้สมุนไพรพื้นบ้านในการดำรงชีวิตที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อมในชุมชนจังหวัดสระแก้ว ผลการศึกษาพบว่า มีปัญหาการถ่ายทอด คือ ประชาชนในชุมชนมุ่งถ่ายทอดให้เฉพาะคนในครอบครัวและญาติเท่านั้น ทำให้มีจำนวนผู้รู้ที่สามารถใช้สมุนไพรในชีวิตประจำวันในชุมชนมีน้อย ไม่มีการบันทึกข้อมูลภูมิปัญญาไว้เป็นลายลักษณ์อักษร ขาดผู้นำและหน่วยงานสนับสนุนในการถ่ายทอด ส่วนคนรุ่นใหม่ไม่นิยมสืบทอดภูมิปัญญาการอนุรักษ์และการใช้สมุนไพร ทั้งนี้จะต้องมีการพัฒนาอย่างจริงจัง คือ กระบวนการถ่ายทอดควรมี 3 ขั้นตอน ได้แก่ การให้ความรู้ การสร้างเจตคติและการฝึกทักษะ โดยใช้วิธีการถ่ายทอดที่หลากหลาย เช่น การบรรยาย การใช้สื่อ การวิเคราะห์ ศึกษาจากกรณีตัวอย่างและการฝึกปฏิบัติ ควรสร้างสื่อ วิดีทัศน์ที่ใช้ในการถ่ายทอดเป็นคู่มือความรู้พืชสมุนไพร ผู้รับการถ่ายทอดต้องสมัครใจและมุ่งเพื่อให้เกิดความรู้ และเจตคติที่ดีต่อการอนุรักษ์และการใช้สมุนไพรเพื่อการดำรงชีวิตที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อมในชุมชนอย่างแท้จริง

10. ข้อเสนอแนะ

10.1 ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

10.1.1 หน่วยงานภาครัฐและภาคเอกชนที่เกี่ยวข้องในการอนุรักษ์ภูมิปัญญาการใช้สมุนไพรพื้นบ้าน ควรให้การสนับสนุนงบประมาณในการจัดการเรียนรู้ในการถ่ายทอดภูมิปัญญาการใช้สมุนไพรพื้นบ้านอย่างต่อเนื่องเพื่อให้สามารถนำองค์ความรู้ไปใช้ในชีวิตประจำวันได้ ซึ่งตำรับยาสมุนไพรมีฐานสำคัญอยู่ที่ทรัพยากร ซึ่งเป็นความหลากหลายทางชีวภาพในแต่ละชุมชน ท้องถิ่น การส่งเสริมหรือฟื้นฟูตำรับยาแผนไทย/โบราณ จึงหลีกเลี่ยงไม่พ้นการทำนุบำรุงรักษาทรัพยากรธรรมชาติจนเป็นทรัพยากรสำคัญในการผลิตและปรุญาแผนโบราณในชุมชนท้องถิ่น

10.1.2 ควรส่งเสริมให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น นำรูปแบบการถ่ายทอดภูมิปัญญาการใช้สมุนไพรพื้นบ้านมาขยายเครือข่ายสู่หน่วยงานภายนอกพื้นที่ให้เข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินงานหรือแลกเปลี่ยนองค์ความรู้ให้มีความเข้มแข็งและยั่งยืนมากยิ่งขึ้น เพราะปัจจุบันหมอยาพื้นบ้านและปราชญ์ท้องถิ่น รวมถึงพระภิกษุสงฆ์ส่วนใหญ่ไม่ได้มีการถ่ายทอดองค์ความรู้ให้แก่ลูกหลานหรือคนอื่นๆ เพราะคนทั่วไปให้ความสำคัญกับการแพทย์แผนปัจจุบัน จนอาจจะเลยภูมิปัญญาด้านการศึกษาของหมอยาพื้นบ้าน

10.1.3 ควรสร้างเครือข่ายปราชญ์ด้านภูมิปัญญาการใช้สมุนไพรพื้นบ้านให้เป็นผู้ถ่ายทอดความรู้แก่คนในชุมชนให้ได้เรียนรู้และนำนวัตกรรมซึ่งเป็นผลิตภัณฑ์ชุมชนไปใช้ในการดำรงชีวิตในการพึ่งตนเองได้ในระดับครัวเรือนและชุมชนเพื่อสร้างสิ่งแวดล้อมที่ดีสู่ความยั่งยืน

10.1.4 ควรนำรูปแบบการถ่ายทอดภูมิปัญญาการใช้สมุนไพรพื้นบ้านนี้ไปใช้ประโยชน์ของชุมชนร่วมกันหน่วยงานด้านการศึกษา สาธารณสุข พัฒนาชุมชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเพื่อให้เกิดการบูรณาการระหว่างหน่วยงาน

10.2 ข้อเสนอแนะในการวิจัย

10.2.1 ควรวิจัยรูปแบบการพัฒนาเครือข่ายการอนุรักษ์สมุนไพรพื้นบ้านในระดับชาติ

10.2.2 ควรวิจัยและพัฒนารูปแบบการถ่ายทอดภูมิปัญญาการใช้สมุนไพรพื้นบ้านเพื่อสุขภาพและสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน

10.2.3 ควรวิจัยและพัฒนาเครือข่ายผู้ผลิตสมุนไพรพื้นบ้าน เพื่อสนับสนุนการท่องเที่ยวและการพัฒนาสู่วิสาหกิจชุมชนอย่างยั่งยืน

10.2.4 ควรนำแนวทางและวิธีวิทยาจากการศึกษาครั้งนี้ไปบูรณาการการศึกษาในพื้นที่อื่นๆ ต่อไป

11. กิตติกรรมประกาศ

การศึกษาวิจัยครั้งนี้คณะผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณพระครูสุจิตธรรมคุณ เจ้าอาวาสวัดบ้านปราสาท ที่ได้ให้ความเมตตาอนุเคราะห์ในการสนับสนุนในการศึกษาวิจัย รวมทั้งให้ความคิดเห็นที่เป็นประโยชน์ต่อการศึกษาวิจัย และขอกราบขอบพระคุณปราชญ์ชาวบ้านทุกท่าน คณะครู ผู้สูงอายุที่เป็นนักเรียนของโรงเรียนผู้สูงอายุวัดบ้านปราสาทและผู้ที่เกี่ยวข้องทุกท่าน ที่ได้ให้ข้อมูลที่เป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อการศึกษาวิจัย ขอบพระคุณผู้ทรงคุณวุฒิทั้ง 3 ท่านที่ให้ข้อเสนอแนะเพิ่มเติมในการปรับแก้ไขบทความอย่างละเอียด ขอขอบคุณเจ้าหน้าที่ห้องสมุดมหาวิทยาลัยอุบลราชธานีและมหาวิทยาลัยราชภัฏศรีสะเกษที่ช่วยสืบค้นเอกสารหายาก และขอบคุณลูกศิษย์นันทวัฒน์ จันทะเสน ที่ช่วยออกแบบแผนภาพประกอบเพิ่มเติม ทั้งนี้คุณงามความดีที่เกิดจากความร่วมมือร่วมใจ และความมีอุตสาหะวิริยะในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ ขอน้อมบูชาถวายแด่พระเถระครูบาอาจารย์ และคณะบุคคลที่ได้ร่วมกันสร้างสรรค์สิ่งที่ดีงามเพื่อการเรียนรู้ในชีวิตและพระพุทธศาสนาของผู้คนในสังคม

เอกสารอ้างอิง

- [1] กองผลิตภัณฑ์สมุนไพร สำนักคณะกรรมการอาหารและยา. (2562). พระราชบัญญัติผลิตภัณฑ์สมุนไพร พ.ศ.2562. กรุงเทพฯ: สำนักงานกิจการโรงพิมพ์ องค์การสงเคราะห์ทหารผ่านศึกศึกษาในพระบรมราชูปถัมภ์.
- [2] สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2545). แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 12. กรุงเทพฯ: สำนักนายกรัฐมนตรี.
- [3] สุรารัตน์ อินทรเทพ. (2561). รูปแบบการพัฒนาการถ่ายทอดภูมิปัญญาการใช้สมุนไพรพื้นบ้านในการดำรงชีวิตที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อมสำหรับครัวเรือนในชุมชน. คุษุณีนิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาสิ่งแวดล้อมศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์ ในพระบรมราชูปถัมภ์.
- [4] พระครูสุกิตธรรมคุณ. (2564). เจ้าอาวาสวัดบ้านปราสาท อำเภอห้วยทับทัน จังหวัดศรีสะเกษ. วันที่ 5 กรกฎาคม 2564. (สัมภาษณ์)
- [5] ฉันทพงศ์ สารรัตน์. (2564). และปิยวรรณ กันทอง (2564). กระบวนการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์และถ่ายทอดภูมิปัญญาของกลุ่มชาติพันธุ์ส่วย ชุมชนบ้านปราสาท อำเภอห้วยทับทัน จังหวัดศรีสะเกษ. ใน อนันต์ ช่วงโชติ (บ.ก.), การประชุมวิชาการระดับชาติ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลสุวรรณภูมิ ครั้งที่ 5 วันที่ 29-30 เมษายน 2564 (น. 1138-1152). มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลสุวรรณภูมิ.
- [6] ฉันทพงศ์ สารรัตน์, มัชฌิมา ลาดเสน, ยงยศ หลาวทอง และ ธวัชชัย ทีเชียว. (2564). การมีส่วนร่วมในการจัดการความรู้ภูมิปัญญาผู้สูงอายุกระบวนการวิศวกรรมสังคมเพื่อการเรียนรู้ตลอดชีวิตของชุมชนบ้านปราสาท อำเภอห้วยทับทัน จังหวัดศรีสะเกษ. ใน พรทิวา บุชยhem (บ.ก.), รายงานสืบเนื่องจากการประชุมวิชาการระดับชาตินนทริอีสาน ครั้งที่ 9 ประจำปี 2564 ณ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ วิทยาเขตเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดสกลนคร วันที่ 27 พฤศจิกายน 2564 (น. 1333-1346). มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ วิทยาเขตเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดสกลนคร.
- [7] จุลศักดิ์ มิทรวงศ์. (2547). การสร้างกระบวนการเรียนรู้แก่องค์กรเครือข่ายชุมชน : กรณีศึกษาชมรมหมอยาพื้นบ้านและผู้สนใจสมุนไพรจังหวัดยโสธร. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาสังคมศาสตร์เพื่อการพัฒนา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี.
- [8] ฉันทพงศ์ สารรัตน์ และคณะ. (2565). การจัดการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ กรณีศึกษาชุมชนชาติพันธุ์ส่วย (กวย) อำเภอเมืองจันทร์ และอำเภอห้วยทับทัน จังหวัดศรีสะเกษ ใน สมหมาย ผิวหอม (บ.ก.), การประชุมวิชาการระดับชาติ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลครั้งที่ 12 วันที่ 18-20 พฤษภาคม 2565 (น.6). โรงแรมรอยัล คลิฟ แกรนด์ โฮเต็ล เมืองพัทยา อำเภอบางละมุง จังหวัดชลบุรี.
- [9] ฤทธิชัย แกมมวาท และคณะ. (2561). รายงานการวิจัยเรื่อง การส่งเสริมและอนุรักษ์ภูมิปัญญาไทยสมุนไพรของชุมชน. พระนครศรีอยุธยา: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- [10] ปรีชัช ดาวอุดม และวิมลพรรณ ดาวดาษ. (2562). การสืบทอดตำรับยาสมุนไพรท่ามกลางพลังอำนาจของการแพทย์สมัยใหม่ในพื้นที่ลุ่มน้ำป่าสักตอนล่าง. วารสารด้านการบริหารรัฐกิจและการเมือง, 8(1), 1-23.
- [11] วลัยพร นันท์ศุภวัฒน์ และคณะ. (2545). รายงานการวิจัยเรื่อง การศึกษาวัฒนธรรมการบริโภคพืชพื้นเมืองเพื่อเป็นอาหารและยาสามัญประจำบ้านตามภูมิปัญญาพื้นบ้านอีสาน. มหาสารคาม: สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ คณะพยาบาลศาสตร์ และสถาบันวิจัยวลัยรุกชเวช มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- [12] ชัยชนะ สุวรรณเวช (บรรณาธิการ). (2543). ศักยภาพหอพื้นบ้านกับการสาธารณสุขมูลฐาน : ภาพรวม. กรุงเทพฯ:

- สำนักงานคณะกรรมการการสาธารณสุขมูลฐาน.
- [13] กฤษณา วงษาสันต์. (2543).รายงานการวิจัยเรื่อง การศึกษาสำรวจผลงานภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านหม้อพื้นบ้าน
ในเขตอีสานใต้. สุรินทร์: สำนักวิจัยและบริการ สถาบันราชภัฏสุรินทร์.
- [14] เอกวิทย์ ณ ถลาง. (2540). ภูมิปัญญาชาวบ้านสี่ภูมิภาค : วิถีชีวิตและกระบวนการเรียนรู้ของชาวบ้านไทย. นนทบุรี:
โครงการกิตติเมธี สาขาวิชาศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
- [15] สถาบันวิจัยวลัยรุกขเวช มหาวิทยาลัยมหาสารคาม. (2544). พรรณไม้พื้นบ้านอีสานเล่ม 1. มหาสารคาม: สถาบันวิจัยวลัย
รุกขเวช มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- [16] หมอเมือง สันยาสี. (2555). ตำรับยาหม้อ. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ ThinkGood.
- [17] “ส่วนยา” (นามปากกา). (2553). ยาสามัญประจำบ้านชุดสมุนไพรไทยและการอยู่ไฟ : คู่มือผู้ยาประจำบ้าน.
กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ภูมิปัญญา.
- [18] เพ็ญญา ทรัพย์เจริญ (บรรณาธิการ). (2553). การศึกษาภูมิปัญญาหม้อพื้นบ้านไทย : พ่อใหญ่จารย์เคน ลาวงศ์.
นครปฐม: สถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรมเพื่อพัฒนาชนบท มหาวิทยาลัยมหิดล
- [19] สถาบันวิจัยวลัยรุกขเวช มหาวิทยาลัยมหาสารคาม. (2544). พรรณไม้พื้นบ้านอีสานเล่ม 1. มหาสารคาม: สถาบันวิจัยวลัย
รุกขเวช มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- [20] พระครูสุกิตธรรมคุณ. (2564). เจ้าอาวาสวัดบ้านปราสาท อำเภอห้วยทับทัน จังหวัดศรีสะเกษ. วันที่ 5 กรกฎาคม 2564.
(สัมภาษณ์)
- [21] พระครูสุกิตธรรมคุณ. (2564). เจ้าอาวาสวัดบ้านปราสาท อำเภอห้วยทับทัน จังหวัดศรีสะเกษ. วันที่ 5 กรกฎาคม 2564.
(สัมภาษณ์)
- [22] อุ่น จันนาม. (2564). ชาวบ้านบ้านปราสาท อำเภอห้วยทับทัน จังหวัดศรีสะเกษ. วันที่ 5 กรกฎาคม 2564. (สัมภาษณ์)
- [23] ขวลิต รัชชี. (2564). ชาวบ้านบ้านปราสาท อำเภอห้วยทับทัน จังหวัดศรีสะเกษ. วันที่ 19 กรกฎาคม 2564. (สัมภาษณ์)
- [24] มยุรี รัชชี. (2564). ชาวบ้านบ้านปราสาท อำเภอห้วยทับทัน จังหวัดศรีสะเกษ. วันที่ 5 กรกฎาคม 2564. (สัมภาษณ์)
- [25] ชลอ อุกทภาชน์. (2539). คู่มือยาสมุนไพรและโรคประเทศเขตร้อนและวิธีบำบัดรักษา. กรุงเทพฯ: แพร์พิทยา.
- [26] พระครูสุกิตธรรมคุณ. (2564). เจ้าอาวาสวัดบ้านปราสาท อำเภอห้วยทับทัน จังหวัดศรีสะเกษ. วันที่ 25 กรกฎาคม
2564. (สัมภาษณ์)
- [27] เอกศักดิ์ เฮงสุข และวิสิทธิ์ มะณี. (2561).รูปแบบการสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการดูแลสุขภาพและการใช้
ประโยชน์จากสมุนไพร. วารสารศึกษาศาสตร์ มมร, 6(1), 47-36.
- [28] จุฑารัตน์ พิริยะเบญจวัฒน์. (2562). ยาดมสมุนไพรและแนวคิดการสร้างนวัตกรรมบรรจุภัณฑ์ยาดมสมุนไพร.
วารสารวิทยาลัยดุสิตธานี, 13(2), 11-25.
- [29] องค์การบริหารส่วนตำบลปราสาท.(2564). แผนพัฒนาท้องถิ่นองค์การบริหารส่วนตำบลปราสาท. ม.ป.ท.: ม.ป.พ..
- [30] อุ่น จันนาม. (2564). ชาวบ้านบ้านปราสาท อำเภอห้วยทับทัน จังหวัดศรีสะเกษ. วันที่ 5 กรกฎาคม 2564. (สัมภาษณ์)
- [31] สุภรชต์ อินทรเทพ, สุวารี ศรีปุณณะ และผมหอม เขิดโกทา. (2560). สภาพปัญหาและแนวทางการถ่ายทอด
ภูมิปัญญาการใช้สมุนไพรพื้นบ้านในการดำรงชีวิตที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อมในชุมชนจังหวัดสระแก้ว วารสารวิจัยและ
พัฒนาโดยอภรณ์ในพระบรมราชูปถัมภ์ สาขามนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์, 12(2), 21-32.